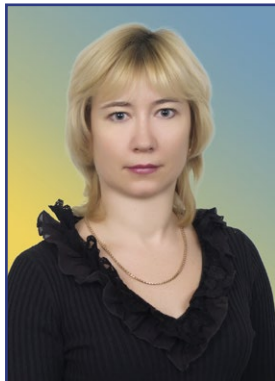

УДК 343.988(477)

Вікторія Леонідівна Давиденко,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЧИННИКИ ВІКТИМОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ЗЛОЧИННІСТЬ

У статті розглядаються та аналізуються міжнародно-правові документи і законодавчі акти України, які регулюють правове становище і захист потерпілої особи і є нормативно-правовим підґрунтям створення механізму протидії віктимізації населення.

Ключові слова: *потерпілий, жертва, віктимізація, захист потерпілого, причини та умови, злочинність.*

Постановка проблеми. Кардинальні зміни, які відбулися в економічному та соціально-політичному житті сучасного суспільства в Україні, призвели до значного зростання злочинності. Відповідно, збільшилася кількість потерпілих (жертв) від злочинів. У цій ситуації необхідно ставити питання не тільки про подолання соціальної та економічної кризи в державі, а також про вдосконалення нормативно-правових чинників віктимологічного впливу на злочинність.

Метою статті є аналіз основних міжнародно-правових документів та законодавчих актів України, які регулюють правове становище і захист потерпілої особи та є нормативно-правовим підґрунтям створення в Україні механізму протидії віктимізації населення.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 40-х рр. ХХ ст. науковці почали зосереджувати увагу на жертві злочину, її місце в генезі злочину та соціальному і правовому захисті потерпілих від злочину. Раніше розглядалися переважно питання, пов'язанні з особистістю злочинця. Уже з 50-х рр. минулого століття почався процес розробки та прийняття міжнародних актів, в яких закладалися основи в галузі прав людини та організації діяльності правоохоронних органів.

У першу чергу до таких документів належать: Загальна декларація прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.), Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р.), Конвенція ООН про захист прав людини і основоположних свобод (прийнята 4 листопада 1959 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р.), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1984 р.). Розглянемо деякі з них детальніше.

У Загальній декларації прав людини (1948) встановлені загальні стандарти, до яких повинні прагнути усі держави. У ній регламентовано, що кожна людина повинна мати всі права і свободи, проголошені Декларацією, без будь-якої різниці (ст. 2); кожна людина, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності (ст. 6); всі рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист законом (ст. 7); кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8) [1].

У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966) зазначено, що кожна держава зобов'язується забезпечити: а) будь-якій особі, права і свободи якої, визнані у Пакті, були порушені, ефективний засіб правового захисту; б) щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка його потребує, було встановлено компетентною судовою, адміністративною чи законодавчою владою або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і в) застосування компетентними органами засобів правового захисту, коли вони надаються (ст. 2) [2].

Особливе місце в системі міжнародно-правових актів займає Декларація «Про основні принципи правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою» (1985). У документі вперше закріплено поняття «жертви», яке в міжнародному законодавстві до цього було відсутнє. Відповідно до п. 1 Декларації під жертвами злочинів розуміються особи,

яким індивідуально або колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальні збитки або істотне обмеження їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, що порушує чинні національні закони держав-членів, включаючи закони, що забороняють злочинне зловживання владою. Термін «жертва» у певних випадках охоплює близьких родичів або утриманців жертви, а також осіб, яким була завдана шкода при спробі надати допомогу жертвам, які знаходяться в тяжкому становищі, або запобігти віктимізації. Також в акті зазначено, що до жертв слід ставитися зі співчуттям і поважати їх гідність. Вони мають право на доступ до механізмів правосуддя і якнайшвидшу компенсацію за завдану їм шкоду згідно з національним законодавством.

Декларація визначила міжнародні стандарти поведінки з жертвами. У п. 14 наголошується, що жертвам слід надавати необхідну матеріальну, медичну, психологічну та соціальну допомогу [3].

Слід додати, що Декларація вперше на міжнародному рівні надала тлумачення поняття «жертва злочину», регламентувала основи її процесуального статусу, встановивши тим самим систему принципів правового становища жертв злочинів, призначену для реалізації в правових системах держав світу.

Заслугує на увагу прийнятий ООН «Посібник по відправленню правосуддя для жертв злочину» (1999 р). Посібник призначений для органів системи правосуддя і соціального забезпечення, що працюють з потерпілими. Його можна розглядати як інструмент розробки стратегій вирішення проблем потерпілого і застосування програм надання допомоги жертвам. У ньому розглядається вплив віктимізації на потерпілих, вивчається процес організації служб допомоги потерпілим (реагування в кризових ситуаціях, участі у відправленні правосуддя; компенсації та реституції, попередження злочинності). У Посібнику розкривається роль і відповідальність співробітників правоохоронних органів, працівників освіти, установ системи охорони здоров'я, пропонуються способи роботи установ на міжнародному рівні, акцентується на значенні навчання і підготовки кадрів, а також проведенні досліджень.

Україна, поділяючи основоположні європейські принципи і стандарти, приводить національне законодавство та правозастосовну практику у відповідність до положень проаналізованих вище документів.

Так, життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю в державі (ст. 3 Конституцією України). Права і свободи людини закріплені в розділі 2. Зокрема, в Основному Законі закріплено, що права і свободи людини є невідчу-

жуваними та непорушними (ст. 21), права і свободи людини і громадянина захищаються судом (ст. 55), конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64) [4].

Реалізація зазначених прав і свобод можлива шляхом створення на державному рівні умов, за яких кожному громадянину забезпечується особиста безпека, захист у випадку порушення його прав і свобод і право на правосуддя в якості справедливого рішення.

Згідно із Законом України «Про міліцію» до завдань органів внутрішніх справ разом із забезпеченням особистої безпеки громадян, захистом їх прав і свобод, законних інтересів входить запобігання правопорушенням та їх припинення (ст. 2) [5]. Виконувати одне із основних завдань – запобігання правопорушенням – можливо, здійснюючи профілактичну роботу не тільки серед потенційних правопорушників, а й серед потенційних потерпілих – осіб, чия поведінка, образ життя, зв'язки, сімейний стан і вид діяльності створюють умови для того, щоб вони опинилися в ситуації підвищеного ризику, тобто в ролі жертви злочинного посягання [6, с. 107–108].

Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий у 2012 р., визначає основні форми і засади кримінального провадження, серед яких верховенство права; законність; рівність перед законом і судом; забезпечення права на захист; змагальність сторін тощо. У КПК України регламентовано процесуальне становище потерпілого. Йому, зокрема, надані широкі процесуальні права і визначені обов'язки. Наприклад, ст. 56 КПК передбачені права потерпілого: на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; подавати докази на підтвердження своєї заяви; брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, робити свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі; отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після судового розслідування тощо [7]. Наведене ще раз підтверджує, що законодавець розширює можливості захисту потерпілим.

Однак, разом із позитивними аспектами, Кримінальний процесуальний кодекс України має, на нашу думку, прогалини, які можливо усунути. Це пов'язано з тим, що серед його положень не передбачена попереджувальна роль кримінально-процесуального закону. Положення КПК повинні не тільки орієнтувати посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, на розкриття в короткий строк вчиненого

злочину і відкриття провадження, а також на виявлення причин та умов вчинення конкретного злочину та їх усунення. У раніше діючому КПК України (1960) закріплювалося, що під час провадження дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23). Встановивши це, вищеназвані органи повинні подавати до відповідного державного органу, громадської організації або посадової особи подання про вжиття заходів для усунення цих причин і умов. Аналогічний обов'язок КПК покладав і на суд [8]. Таким чином, перед суб'єктами кримінального судочинства, а саме особами, які безпосередньо ведуть кримінально-процесуальне провадження, було постанено два кримінологічних завдання. Перше пов'язано з виявленням причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, друге – із вжиттям заходів для усунення цих причин і умов [9, с. 8]. Без виконання вказаних завдань не можливо ефективно здійснювати віктимологічну профілактику злочинів, оскільки остання являє собою специфічну діяльність соціальних інститутів та правоохоронних органів, спрямовану на виявлення, усунення або нейтралізацію обставин і ситуацій, які формують віктимну поведінку і зумовлюють вчинення злочинів, виявлення груп ризику і конкретних осіб із підвищеним ступенем віктимності, вплив на них із метою відновлення або активізації їх захисних властивостей, а також розробку або вдосконалення вже наявних спеціальних засобів захисту громадян від злочинів та віктимізації. Виявлення, усунення, або нейтралізація обставин і ситуацій, які формують віктимну поведінку, можливі при встановленні причини й умови, які сприяли вчиненню конкретного злочину.

Так, практика показує, що однією з поширених причин вчинення насильницьких злочинів є віктимна поведінка потерпілої особи, яка в більшості має провокуючий характер. До речі, саме поведінки потерпілих в умовах конфліктної взаємодії з винним впливає на остаточне прийняття правопорушником рішення про вчинення злочину.

Вважаємо, що внесення в чинний Кримінальний процесуальний кодекс України правової норми, що встановлює обов'язок посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, та вживати заходів з їх усунення. Це дасть змогу знизити криміналізації та віктимізації суспільства.

Крім того, важливим кроком у створенні механізму протидії віктимізації громадян має стати прийняття Закону України «Про охорону прав жертв злочинів». Про необхідність такого Закону науковці висловлювалися і раніше. Так, В. О. Туляков наголошував, що «основними завданнями цього Закону є захист прав і законних інтересів громадян,

суспільства і Української держави від злочинних посягань, а також створення механізму протидії віктимізації громадян. Закон передбачає охорону прав жертв злочинів на життя, охорону здоров'я, інформацію, захист, реституцію та компенсацію, підтримку та всебічний розвиток, встановлює основні засади державної політики у цій сфері» [10].

У цьому Законі доцільно також закріпити порядок визначення грошових еквівалентів завданої потерпілому фізичної, матеріальної та моральної шкоди внаслідок учинення злочину.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що в період підвищення віктимізації населення гостріше стає питання вдосконалення нормативно-правових актів, які регулюють правове становище і захист потерпілої особи та сприяють удосконаленню механізму протидії віктимізації населення. Із цією метою доцільно розглянути можливість внесення до Кримінального процесуального кодексу норми, що передбачає обов'язок посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, виявляти причини та умови злочину і вживати заходів із їх усунення.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини, прийнята в резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, прийнятий ООН 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU66003U.html.
3. Декларація «Про основні принципи правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою», прийнята 29 листопада 1985 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_114.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-в>.
5. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.
6. Кримінологія: Курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семанков. – Київ : МАУП, 2002. – 295 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

8. Кримінально-процесуальний кодекс. Закон України від 28 грудня 1960 р. № 1001-05. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1003-05>.
9. Давиденко В. Л. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія / В. Л. Давиденко, О. О. Титаренко, М. Л. Давиденко, О. М. Литвинов; за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. – Харків: Тимченко, 2011. – 214 с.
10. Туляков В. О. Вчення про жертву: соціальні та правові основи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Вячеслав Олексійович Туляков. – Одеса : Одеська нац. юрид. акад., 2001. – 484 с.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2015.

***Викторія Леонидовна Давыденко,**
кандидат юридических наук, доцент
(Харьковский национальный университет внутренних дел,
Харьков, Украина)*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ПРЕСТУПНОСТЬ

В статье рассматриваются и анализируются международно-правовые документы и законодательные акты Украины, регулирующие правовое положение и защиту потерпевшего и являющиеся нормативно-правовой основой создания механизма противодействия виктимизации населения.

Ключевые слова: потерпевший, жертва, виктимизация, защита потерпевшего, причины и условия.

***Viktoriiia L. Davydenko,**
candidate of law sciences, assistant professor
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)*

REGULATORY FACTORS OF VICTIMOLOGICAL IMPACT ON A CRIME

Sudden changes in the economic and socio-political situation in Ukraine HAVE led to crime rise and the number of victims of crimes. Therefore it is necessary not only to overcome the economic and social crisis, but also to improve the regulatory factors affecting the victimization of the population.

The author of the article discusses and analyzes international and legal documents and legislative acts of Ukraine regulating the legal status and protection of the victim and is the normative and legal basis for creating a mechanism to combat the victimization of the population.

International acts that have become the basis for the definition of fundamental rights and freedoms of people and recommended to the states to bring national legislations in line with European principles and standards are con-

sidered. These documents include: the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Declaration on the Fundamental Principles of Justice and Abuse of Power.

Ukrainian legislation, namely the Constitution of Ukraine, the Law "On Militia", the Criminal Procedural Code is analyzed. Life, health, honor, dignity and human security are identified as the highest value in Ukraine. The main task of law enforcement agencies is to protect the rights, freedoms, human security, the prevention and cessation of violations.

The current Criminal Procedural Code defines a victim as a competent member of the criminal proceedings. He is endowed with broad rights and a number of responsibilities. However, the Criminal Procedural Code has no rules binding officials executing criminal proceedings to establish the causes and circumstances of the offence and to take measures to eliminate them. Establishing the causes and conditions of committing a crime we established in parallel circumstances and situations form the victim behavior of a sustain. This contributes to their further elimination and neutralization.

It is proposed to consider the issue about amending the Criminal Procedural Code by a norm obliging officials executing criminal proceedings to establish the causes and circumstances of the offence and to take measures to eliminate them. It is also necessary to adopt the Law "On Protection of the Rights of Crime Victims". This will assist the reduction of the criminalization and victimization in the state.

Key words: complainant, victim, victimization, defense of a victim, causes and conditions.

